

Mütoloogilisest mõtlemisest *kahe-jalaga-maa-peal-seletustes*¹

Mari-Liis Madisson

Viimase paari aastasaja teaduslik-tehniline areng on muutnud inimese maailmapilti viisil, et kõik see, mida pole võimalik kvantitatiivselt mõõta, kaaluda ning allutada rehkenduslikule käsitlusele, tundub kahtlustäratav. N-ö mõistusele allumine ja sellest juhendumine on saanud suure osa õhtumaise tsivilisatsiooni esindajate jaoks keskmeks, millelt lähtuvalt kirjeldatakse iseennast ja suhteid ümbritsevaga. Kõik see, mida võiks iseloomustada sõnadega *subjektiivne, mitteratsionaalne, mütoloogiline*, puudub üldjuhul tänapäeva inimese enesekirjeldustest. Käesolev artikkel suhtub niisugusesse ühekülgssesse identiteediloomesse kriitiliselt ning keskendub mütoloogilise ja verbaaldiskreetse mõtlemise loogikate samaaegsele koosseksiteerimisele argiteadvuses. Täpsemalt keskendutakse nende mõtlemisviiside põimingutele enese- ja maailmakirjeldustes, kus määratletakse end ennekõike viisil, mis on kokkuvõetav kõnekäänuga „seisan kahe jalaga maa peal”.

Tähenduslikult on *kahe-jalaga-maa-peal* lähedane mõistetele *ratsionaalsus, kaine mõtlemine, eluterve* ja *praktiline* ning vastandub *unistamisele, kunstiinimestele*, kõikvõimalikele *ufodesse* või *karma-jutu uskujatele*². „Eesti keele seletava sõnaraamatu”³ järgi iseloomustab fraas *kahe jalaga maa peal* oma tegevuses kindlalt reaalsuse pinnal olemist ning vastandub fantaseerimisele. Ennast *kahe-jalaga-maa-peal*-seisjana määratlejad rõhutavad, et nende maailmast arusaamine on tunduvalt ratsionaalsem ja reaalsusega kooskõolisem kui näiteks kunsti- või spiritualismihuviliste oma. Nende raskestimääratletavate r-tähga algavate mõistete tagant kumab tendents, mida on lääneliku teadmussüsteemi pärisosana käsitletud paljud eri distsipliinide mõtlejad. Teadusfilosoof Rein Vihalemm on selle kokku võtnud tähelepanekuga, et tavaarusaamades kipub aktsepteeritud ja tõese teadmise sünonüümiks olema teaduslik teadmine; teaduslikkust seostatakse aga argiteadvuses omakorda valdavalt ideega induktivistlik-empiristlikest teadustest, mille teadmised on rangelt tuletatud kogemuslikest faktidest (Vihalemm 1998: 271). Michel Foucault on osutanud, et teadmistahe, mis keskendub objektide jälgitavatele, mõõdetavatele ja klassifitseerivatele parameetritele, on Euroopas teiste diskursuste üle võidutsenud alates 17. sajandist. Selline teadmistahe seab esiplaanile tehnilise tasandi, mis näeb ette teadmiste kontrollitavust ja kasulikkust (Foucault 2005: 15).

¹ Artikli avaldamist on toetanud ETF-i teadusgrant 8804 „Võimusuhte ja poliitilise kommunikatsiooni semiootilise analüüsi perspektiivid”.

² „Kahe jalaga maa peal” tähenduse kaardistamiseks on kasutatud internetiallikaid (vt veebiressursid).

³ Vt <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=maa> (15.12.2011).

End *kahe-jalaga-maa-peal*-seisvaks nimetajate maailmakirjeldused on olulisel määral läbi põimunud kategooriatega, mis ei lähtu sugugi induktivistlik-empiristlikust tähistamisloogikast, mida nad aga enesekirjelduses justkui oma arusaamade tõegarandina markeerivad. Need on pigem seotud metafüüsika, teleoloogia ja väärtusküsimustega. See akadeemilises diskursuses loomulikuna tunduv tähelepanek ei ole n-ö tavamõistuse tasandil sugugi nii iseenesestmõistetav: *kahe-jalaga-maa-peal*-seisjad distantseerivad end eespool mainitud küsimustest kui millestki subjektiivsest, väheolulisest ja ebapraktilisest. Täppisteaduste põhjendamatu kõikehõlmavuse omistamisele juhib tähelepanu ka Umberto Eco, polemiseerides Stephen Hawkingi ja Leonard Mlodinow' populaarteaduslikust teosest „The Grand Design” (2010) pärineva väitega, et seoses uute teadussaavutustega (iseäranis füüsikas) on filosoofia surnud ning teadmiste poole püüdlemises mängivad võtmerolli ainult teadlased (vt Eco 2011).

Kahe-jalaga-maa-peal-maailmakirjelduste eripära käsitlemiseks oleks viljakas pöörduda kultuurisemiootika metakeele poole, mis võimaldaks avada kaht peamist, kuid põhimõtteliselt erinevat teadmiste konstrueerimise viisi ning samal ajal hoiduda vastamast igavesele küsimusele reaalsusest. Mihhail Lotmani järgi ei huvita semiootikat reaalsus kogu selle mitmekesisuses, vaid üksnes reaalsuse märgilised mudelid, mis, nagu mudelitele kombeks, kannavad enamasti lihtsustamise pitserit (Lotman 2001: 216–217; minu rõhutus – M.-L. M.). Alljärgnevalt püüan Juri Lotmani ja teiste Tartu-Moskva koolkonna kultuurisemiootikute mõtteraamistikele toetudes visandada mütoloogilise ja deskriptiivse tähistamisloogika põhitunnused, et selle kaudu jõuda analüüsini, mis tooks välja kõnekäänus „kahe jalaga maa peal” avalduva mütoloogilise teadvuse.⁴

Mütoloogilise mõtlemise⁵ eripärad

Juri Lotmani järgi pole puhtakujuline mütoloogiline mõtlemine nüüdisaegsetele uurijatele kättesaadav, see esines kõige selgemal kujul kirjakeele-eelses kultuuris, kus seda toestas arhailise rituaali etendamine ja selle kaudu ka sakraalse korra tunnetamine (Lotman 2006: 275–278). Juri Lotman ja Boriss Uspenski kontseptualiseerivad mütoloogilise teadvuse

⁴ Tartu-Moskva koolkonna mütoloogilise teadvuse kontseptsiooni on tänapäevase kultuuri kontseptualiseerimiseks kasutanud ka Peeter Selg ja Andreas Ventsel (2010), Daniele Monticelli (2008) jt.

⁵ *Mütoloogilise mõtlemise* nimetus võib olla mõnevõrra eksitav. Ma ei taha sellega osutada üksnes arhailise ajajärgu eripärasele teadvusele, mis on seotud sakraalse algmüüdi etendamisega, see on toodud kui mütoloogilise mõtlemise n-ö puhtaim näide. Käesolev artikkel toetub eelkõige Juri Lotmani kontseptsioonile, mis käsitleb mütoloogilist mõtlemist inim mõtlemise ühe põhilisema modelleerimismehhanismina, mis genereerib spetsiifilisi seoseid. Paralleelselt eksisteerib ka teine põhiline modelleerimismehhanism: mittemütoloogiline ehk verbaaldiskreetne mõtlemine (vt Lotman 2002: 2649–2650).

põhiolemust orienteeritusena kultuuriülesele sakraalsele, mikro- ja makrokosmose korda kommunikeerivale metatekstile (Lotman, Uspenski 1999: 80, 189). Selline metatekst on „universaalne pretsedent”, invariant, mille erinevate variantidena mütoloogilise teadvuse tajutud maailm üles ehitub (Lotman 2006: 277). Maailm organiseerub seega homomorfistliku sarnastamise põhimõttel, tähtis on sündmuste vahetu äratundmine algkorra osana (samas, 278). Mütoloogiline mõtlemine tekitab seega vastavusi, mis näivad mittemütoloogilisele mõtlemisele täiesti arusaamatud. Näiteks võib sakraalset algkorda vahendav metatekst kehtestada samasussuhted astraalkehade, mineraalide, taimede, sotsiaalsete funktsioonide ning inimese kehaosade vahel (Lotman, Uspenski 1999: 209).

Lotman on mütoloogilise mõtlemistüübi puhul eksplitseerinud ka selle rõhutatult semantilist olemust, kõik teadvustüübi poolt tajutu on tähenduslik ja hierarhiline. Märgi väärtuse semantilises hierarhias määrab märgi lähedusaste metateksti pakutud algkorrale. Viimane võib peegelduda küll igas tähenduslikuna tajutud üksuses, aga mõnes teeb ta seda kontsentreeritumalt (Lotman 2010: 81). Näiteks võidakse astraalkehade asetusel mütoloogilist algkorda tajuda selgema ja pühamana kui selle sama korra „madalamates” avaldumisvormides, näiteks mineraalide struktuuris või taimede kasvamise vahendatud korras. Lotmani sõnul iseloomustab semantilist mõtlemist struktuurne maksimalism, iga algkorda pisutki kahtluse alla seadev konflikt võtab hea ja kurja võitluse ilme, vahevorme seal ei tunnista, maailm jaguneb binaarselt – korraks ja kaoseks, heaks ja halvaks, sõpradeks ja vaenlasteks, õigeks ja valeks (Lotman 2007: 26–27, 40).

Lotman määratleb mütoloogilise teadvustüübi eripära kolme kokkuvõtliku punktiga. Esiteks kuuluvad mütoloogilise teadvuse objektid ühele ja samale tasandile, millest tulenevalt ei saa need alluda loogilise hierarhia põhimõtetele, kuid moodustavad siiski hierarhiaid tähenduslikus mõttes. Viimased kompenseerivad ka abstraktsete süstematiseerivate kategooriate puudumist. Teiseks, Lotmani järgi ei jagune mütoloogilise teadvuse objektid eraldi tunnusteks. Iga objekt esineb valmis tervikuna ning seda ei ole võimalik ruumiliselt ega ajaliselt liigendada. Kolmandana toob Lotman välja, et mütoloogilise mõtlemise objektid ei jaotu ühishulkadesse, sest see eeldaks metakirjelduse olemasolu, mis pole kirjeldatud teadvustüübi puhul põhimõtteliselt võimalik (Lotman 1999b: 191).

Mütoloogilise teadvuse õitseajaks on peetud kirjaeelist kultuuri, kuid selle kõrval on nimetatud ka keskaega. Mütoloogilisele mõtlemisele omaselt tähtsustati keskajal eelkõige sündmuste kooskõla sakraalse ettemääratusega. Lotman märgib, et sel perioodil oli vaieldamatuks autoriteediks, sakraalseks metatekstiks Jumala Sõna, mille kahemõttelisus oli välis- tatud (Lotman 1999a: 115). Sündmusi tajuti tähendusliku ja eesmärgipärasena, neid tõlgendati sooviga mõista, mida kõrgem jõud toimunuga kommunikeeris, mitte aga, kuidas toimunu juhtus, nagu seab endale eesmärgiks teaduslik ehk mittemütoloogiline mõtlemistüüp.

Mittemütoloogilise mõtlemise eripärad

Lotmani järgi hakati keskaja maailmataju müüdil põhineva „vaimupimedusena” käsitlema euroopaliku ratsionalismiajastu end absolutiseerivas teadvuses (Lotman 2006: 275). „Teaduse, tehnika ja kultuuri kiire progressi atmosfäär sünnitas optimistliku usu inimteenuse kõikvõimsusesse, inimese geniaalsuse, tema loomumaste jõuvarude ja piiritude võimaluste kummardamise” (Lotman 1999a: 97). Selline eufooria sai tekkida pinnaselt, kus teaduslik mõtlemine oli oma kasulikkust tõestanud, näiteks arstiteaduse hüppelise arengu või transpordivõimaluste avardumisega. Sotsiokultuurilises väärtushierarhias hakkas troonima *kahejalaga-maa-peal*-ideaal, millele tuginejad püüdsid kogetu tõlgendamisel lähtuda progressimeelsest induktivistlik-empiristlikust mõtlemisest, mille keskmes paiknevad olemise n-õ objektiivsed materiaalsed aspektid. Eksistentsi vaimsete ja n-õ subjektiivsete aspektidega tegelemine hakkas aga üha enam tagaplaanile lükkuma: kirjeldatud mentaliteedi võtab kokku teadusfilosoof Mary Midgley: „Newtoni korra ilu pakub pelgupaika neile, kes on Eedeni aiast välja saadetud” (Midgley 2004: 116).

Lotmani sõnul on euroopalikul teadvusel, mida on suuresti vorminud Aristotelesest Descartes'ini kujunenud mõtlemistraditsioon, peaaegu võimatu mütoloogilise teadvuse genereeritud seoseid mõista, mistõttu näib loomulik, et normaalne tunnetav mõte saab liikuda üksnes skeemi „konkreetne–abstraktne” järgi (Lotman 1999b: 208). Mittemütoloogilise ehk deskriptiivse või verbaalloogilise teadvuse ühe põhitunnusena nimetabki Lotman asjaolu, et objekte kogetakse erinevate keelte ja nende vastastikuste tõlgete kaudu (Lotman 2006: 276). Lotman ja Uspenski märgivad, et deskriptiivses mõtlemises sünnivad tähendused vaid juhus, kui erinevad allkeeled suhestuvad üksteisega abstraktse metakeele tasandil. Tähendused tekiavad tõlkimise kaudu (selle sõna avaramas kasutuses), oluline on tajutu interpreteerimine, selle sobitamine metakeele erinevate kategooriate või elementidega (Lotman, Uspenski 1999: 189–190). Ilmselt võib siin silmas pidada keelehierarhiat, mida on põhjalikumalt avanud Bertrand Russell, kelle sõnul järgnevad objektkeelele sekundaarsed, tertsiaarsed jne keeled, kus iga järgnev keel omab suuremat abstraktsusastet ning seega sisaldab teatavas mõttes kõiki eelnevaid (Russell 1995: 81–83). Lotman ja Uspenski rõhutavad veel, et mittemütoloogilises teadvuses puudub kirjelduskeelte ja tajutud objektide vahel struktuurne vastavus täielikult, deskriptiivne mõtlemine opereerib stabiilsete ühikutega, millele objekti aegruumilised parameetrid suuremat mõju ei avalda (Lotman, Uspenski 1999: 189; vt ka Lotman 2006: 209).

Lotmani järgi on verbaalloogilise teadvuse puhul tähtsad eelkõige erinevate keelte omavahelise ühendamise reeglid (Lotman 2002: 2646). Nii saavad sündida õigesti moodustatud suhted ja seega ka õiged (= reeglipärased) tähendused (minu rõhutus – M.-L. M.). Mittemütoloogilises mõtlemises on põhilisteks tähenduse kandjateks üksikmärgid ning nende reeglipärased järjestused, nagu põhjuse ja tagajärje, kronoloogia ja loogika seosed (sammas, 2646–2647).

Mütoloogilise mõtlemise avaldumisest *kahe-jalaga-maa-peal*-seletustes

Kuidas avalduvad ülalkirjeldatud mütoloogilise mõtlemise tunnused *kahe-jalaga-maa-peal*-maailmakirjeldustes? Kindlasti võiks käsitleda seesuguse suundumuse rohkemaid tasandeid, arvestades aga siinse kirjutise mahulisi piiranguid, piirdun kolme allteemaga: loodusseaduste eksisteerimine „päris” maailmas, juhuse eiramine ning teaduse paigutamine väärtusskaalale.

Loodusseaduste eksisteerimine „päris” maailmas

Subjektid, kes on määratlenud end *kahe-jalaga-maa-peal*-seisjatena, on elanud oma füüsilist reaalsust kirjeldavatesse ideaalsetesse mudelitesse mõnikord sedavõrd sisse, et vahetegemine ideaalse ja kognitiivse reaalsuse vahel on muutunud neile võimatuks. Kõige põhjalikumalt on niisugust tendentsi kirjeldanud Mary Midgley, kelle järgi hakkavad teaduslike mudelid tõese teadmise allikaks pidajad tajuma neid otsese ja vahetu maailma osadena. Induktivistlik-empiristlikud seletused on neile kui universaalne keel, mis peegeldab universumi struktuure ning paljastab selle salasoppide tõde. Kui (loodus)teaduslikkust idealiseerivad inimesed oma kirjelduste ideaalsust hoomaksid, siis oleksid nad sunnitud elama kaksikelu, see tähendab pendeldama pidevalt ideaalse ja praktilise tõe vahel. Veendumus, et teaduslike seletuste mudelid käivad pärismaailma kohta, muudab nende elu märgatavalt sidusamaks ja mõtestatumaks (Midgley 2004: 59, 123–125).

Kahe-jalaga-maa-peal-diskursuse maailmamudelitele on iseloomulik, et mateeriat tajutakse alluvana lihtsatele ja loogilistele seaduspärasustele. Mütoloogilise korrastatuse äratundmine n-õ hakkab tööle väga erinevatel füüsilise reaalsuse tasanditel. Korrastatuse idee moodustab mütoloogilise algtoe, mis oma erinevates selguseastmetes annab materiaale tähendusliku hierarhia mõõtme. Mida selgemini teaduslikud abstraktsioonid hetkeolukorras ära tuntakse, seda lähemal on situatsioon füüsikalisele algkorrale. Sageli kiputakse unustama, et ka teadus on ajalooline nähtus nagu mis tahes muu inimkultuuri avaldumisvorm. Vahel osutuvad pikka aega hästi toimunud mudelid ekslikeks, näiteks on nii juhtunud eetri- tuule, geotsentrilise maailmapildi või fluidumi ideedega.

Kui aga mingil põhjusel kujuneb hetkeolukorda determineerivate seaduspärade väljaselgitamine problemaatiliseks, on teaduslike selgituste ülimuslikuks pidajatel hea võimalus oma rumaluse taha peitu pugada. Usutakse, et mis tahes kogemused alluvad põhimõtteliselt (loodus)teaduslikele seletustele, kui aga mõne küsimuse lahendamine mingil põhjusel ei õnnestu, on süüdi inimlik küündimatus. Isegi kui *kahe-jalaga-maa-peal*-maailmakirjeldus mingit ilmingut veel ära seletada ei suuda, usutakse, et see peatselt, mõõteriistade ja tehnoloogia arenedes siiski õnnestub.

Induktivistlik-empiristliku maailmamudeldamise ja mütoloogilise mõtlemise radikaalse kombineerimisjuhuna võib välja tuua neuroteoloogia kui teaduslikkusele pretendeeriva distsip-

liini arenguloo, mida on põhjalikumalt kirjeldanud usuteadlane Roland Karo. Tema järgi määratleb neuroteoloogia end distsipliinina, mis selgitab religioosseid-spirituaalseid kogemusi reaalteaduslikele deskriptsioonidele alluvate fenomenidena. Neuroteoloogia väidab, et müstilised kogemused on n-ö empiriseeritavad, nimelt asub ajus jumalapiirkond, mis ongi paik, kus jumal end elektrokeemiliste reaktsioonide kaudu ilmutab (Karo 2005). Sellistes äärmuslikes *kahe-jalaga-maa-peal*-seletustes eeldatakse, et teaduslike mudelite keel on täiesti univertsaalne, mistõttu kiputakse sellega ära seletama ka metafüüsikasse kuuluvaid nähtusi.

Juhuse eiramine

Kahe-jalaga-maa-peal-loogikast kantud arusaam, et juhust pole olemas, lähtub suuresti eeldusest, et loodusseadused eksisteerivad „päriselt” ja maailm on nende põhjal hõlpsasti kirjeldatav. Mary Midgley järgi näeb juhust eitav induktivistlik-empiristlikku tõlgendusviisi idealiseeriv mõtlemistüüp mateeriat kui mehhanismi, mis toimib ideaalselt ja mille kõik osakesed on vastastikku motiveeritud. Seesugune tõlgendus välistab maailmast igasuguse loomingualse alge olemasolu (Midgley 2004: 76). Nii tema kui ka Juri Lotman osutavad, et Nobeli preemia laureaat, keemik, füüsik ja teadusajaloolane Ilya Prigogine on näidanud juhuslikkuse ja ennustamatuse märkimisväärset rolli muu hulgas ka füüsikalise maailma struktuuris (vt samas, 34–35, 40–44, Lotman 1999b: 377–380). Lotman toob välja, et maailma võib näha kui heitlust kahesuguste mehhanismide vahel, neist esimesed „suurendavad entroopiat ja järelikult piiravad pidevalt valikut, püüdes viia alternatiivseid situatsioone informatsioonilise nullini. Teised mehhanismid suurendavad „ristteede”, alternatiivide, selliste valikuhetkede hulka, mil edasist arengukäiku ennustada on võimatu.” (Lotman 1999b: 378.) Juhuslikkuse tajumine maailma loomuliku osana muudaks *kahe-jalaga-maa-peal*-seisjatele lihtsalt mõistetava, matemaatikale taandatavate mudelitega kirjeldatava maailma komplitseerituks ja ennustamatuks. Kahtlemata on eeldus, et maailmas valitseb masinlik kord, ning sellest tulenev juhuslikkuse ignoreerimine kõrvutatav mütooloogilise mõtlemisega, mis kuulutab kõik sakraalsest algkorrast väljapoole jääva tähenduslikult olematuks.

Kahe-jalaga-maa-peal-mõtlemise radikaalsematel juhtudel on mindud koguni nii kaugele, et füüsikalise maailma ideaalses korrastatuses nähakse märki „intelligentsest loomisest”, mis omakorda näitab, et ka üksikisiku elul on eesmärk. Midgley kirjeldab seesugust suundumust *kosmoloogilise täppishäälestuse* argumentide näitel. Need argumentid varieeruvad oma radikaalsuse astmelt, selle fundamentalistlikumate vormide järgi tõestab mõtleva inimese olemasolu fakt, et universum on mingi kõrgema jõu poolt just niimoodi korraldatud, et seal saaks tekkida intelligentne elu (Midgley 2004: 199–205). Roland Karo toob näiteid, kuidas elu eesmärgipärasust püütakse matemaatiliselt tõestada, näiteks toetudes tõenäosusteooriale. Kosmoloogilise täppishäälestuse argumentide algandmeteks on mateeria üksikosakesed, näiteks prootonid, mille mass on n-ö võimatult ideaalne, s.t $1,6726 \times 10^{-27}$ kg. Oleks nende mass sellest väärtusest kas või pisutki erinev, ei oleks praegune universum võimalik. Sellest

järeldub, et maailm peab olema mingi intelligentse jõu poolt loodud ja pandud liikuma kindla eesmärgi poole, sest nii paljude õnnelike juhuste kokkulangemine ei oleks statistiliselt võimalik (Karo 2004).

Sarnasel põhimõttel toimib ka Mircea Eliade kirjeldatud astroloogiafenomen, kus inimeksistentsi tajutakse mõttekana, sest see on mõjutatud kosmilise ettemääratuse poolt, mida peegeldavad astraalnähtused. Usutakse kosmilisse müsteeriumisse, mis determineerib inimesaatus ja ajaloo käigu. Olgugi, et selline uskumine ei taga eksistentsi fataalse lõppeesmärgi hoomamist, varustab see elu tähendusega (Eliade 1994: 50). Täppishäällestuse argumentidega nõustumine on kõrvutatav astroloogiasuga – mõlemas eitatakse juhuse võimalikkust. Arusaam, et statistika argumendid või astraalnähtused tõestavad sakraalse jõu olemasolu, on sarnane keskaegse uskumusega, et maistes sündmustes tuleb näha jumaliku tahte märki.

Teaduse paigutamine väärtuskaalale

Midgley järgi on õhtumaises kultuuriruumis reaalteaduse (ingl k *science*) mõiste ümbritsetud tugeva emotsionaalse ja romantilise laenguga, just nagu oleks tegemist sakraalsuse valdkonda kuuluva nähtusega. Noored füüsikud pidavat sageli oma erialavaliku põhjusena nimetama, et nad tahavad „teada saada tõde” – seda, kuidas asjad tegelikult on. Usutakse, et reaalteadused suudavad avada ja täiuslikult kirjeldada maailma kõiki tahke (Midgley 2004: 3, 7). On levinud hoiak, et ka kaunid kunstid või religioon pakuvad teatud maailmamudeldamise viise, aga täppisteadustel ja nendele tuginevatel aladel on „kunstide” ees eelis: täppisteadused aitavad olla piisavalt kahe jalaga maa peal ehk pakkuda lahendusi, mis on elus praktiliselt kasulikud.

Midgley toob välja, et reaalteadusega kaasnevad ohud on küll argiteadvusesse jõudnud, ent tavaliselt arvatakse, et tegemist on samade reaalteaduste n-ö väärkasutusega. Reaalteaduse põhiolemust tunnetatakse hea ja kasulikuna, tehnokraatlik demonoloogia⁶ omistatakse vaid kriisiaegadel levivale poolfolkloorsele diskursusele või lihtsalt fundamentalistlikele vandenõuteooriaid produtseerivatele rühmitustele (Midgley 2004: 3). Ohtlik ei ole mitte see, et reaalteaduslikud maailmamudelid kannavad samuti väärtusi, vaid asjaolu, et nendele mudelitele toetujad seda väärtuste kaasnevust endale ei teadvusta (samas, 39). End *kahe-jalaga-maa-peal*-seisvaks tituleerijale tunduks ilmselt küllaltki pentsik nõustuda foucault'liku arusaamaga, et kõrge positsioon, mis on looduseaduslikele seletustele läänelikus

⁶ Tehnokraatliku demonoloogia fenomeni on põhjalikumalt käsitlenud Leonidas Donskis artiklis „Vandenõuteooria kui „teise” demoniseerimine. Karl Popperi vandenõuteooria kontseptsioon” (Donskis 2002). Donskis rõhutab, et läänelikku teadvusesse juurdunud kristliku demonoloogia motiivid on moodsas maailmas lokaliseerunud ja muganenud teaduslikus ja ratsionaalses maailmavaates. Tekkinud tehnokraatliku demonoloogia tingimustes usutakse, et ühiskonna liikumapanevaks jõuks on (kuritahtlik) vägi, kelle valduses on tipp tehnoloogia ja salajane informatsioon (samas, 114).

tõerežiimis omistatud, ei tulene mitte nende lähedusest kõige absoluutsemale ja kasulikumale tõele, vaid pigem ühiskonna spetsiifikast (Foucault 2011: 228–262).

Mütoloogilise ja verbaalloogilise mõtlemise süntees *kahe-jalaga-maa-peal*-seletustes

Lotmani järgi ei esine puhtakujulist mütoloogilist või sõnalis-diskreetset mõtlemisloogikat realses inimkogemuses kunagi. Suuremal või vähemal määral domineerib kirjakuultuuris mittemütoloogiline teadvustüüp, mütoloogiline mõtlemine eksisteerib sellega kõrvuti, luues sidusust deskriptiivsete teadmisesüsteemide vahel. Maailm saab tähenduslikuks nende kahe mõtlemistüübi vastastikusel tõlkimisel (sõna avaras tähenduses) ning nii tekib erinevana näivate nähtuste vahel võime sarnastuda: avanevad analoogiad, homo- ja isomorfismid, mis on olulised poeetilise, osaliselt ka matemaatilise ja filosoofilise mõtlemise jaoks; teistes ilmnevad põhjuse ja tagajärje järjestused, kronoloogilised ja loogilised seosed varem liigendamata tundunud tervikute sees (Lotman 2002: 2649).

Sidususe tekitamise vajadus on võtmeks ka *kahe-jalaga-maa-peal*-seletuste mütoloogiliste aspektide selgitamisel. Induktivistlik-empiristlike seletuste olemusse ei ole omavahel integreeritud teadmussüsteemi moodustamine vältimatult sisse kodeeritud. Midgley on sellele ühildumisuudusele osutanud tähelepanekuga, et erinevate reaalteaduslike teadusdistsipliinide vahel kipub valitsema lausa Paabeli segadus, katsed leida distsipliinide ülest keelt ei ole hoolimata pikaajalistest otsingutest osutunud eriti viljakaks (Midgley 2004: 2–3). Teaduslike teadmiste ühildamatuse skisofreenilisele olemusele viitab ka Alan F. Chalmers, kelle järgi võivad isegi sama fenomeni kohta käivad teaduslikud paradigmad teineteist juba eelduse tasandil täielikult välis- tada (Chalmers 1998: 143). Midgley osutab, et füüsikaline maailmapilt haarab endasse enamasti ka metafüüsilise komponendi, vältimaks puhtast induktivistlik-empiristlikust mõtlemisest tulenevaid puudujääke inimkogemuse seletamisel (Midgley 2004: 15, 63, 179). Nii tekib holistlik teaduslik-mütoloogiline maailmakäsitlus, mis annab vastused väga laiale küsimuste spektrile, puudutades nii eksistentsi füüsilisi kui ka metafüüsilisi komponente.

Rein Vihalemm on märkinud, et tavaarusaamade tasandil on induktivistlik-empiristlike seletuste usaldusväärseks ja tõeseks tunnistamine niivõrd loomulik, et [reaal]teadustele viitamist kasutatakse sageli ideoloogilise, autoriteeti lisava argumendina (Vihalemm 1998: 270). See Vihalemma välja toodud aspekt, mida selgitas ka siinse kirjutise alaosa „Teaduse paigutamine väärtusskaalale”, võiks osutada veenvalt, et õhtumaise kultuuri väärtushierarhias on „teaduslikuna” määratletud teadmisel äärmiselt kõrge positsioon. *Kahe-jalaga-maa-peal*-mõtletaja võib mingile nähtusele pakutud seletusskeemide, arvutuste, ühikute või valemite rägastikust aru saada, ent ka juhul, kui ta sellest aru ei saa, toimib seletus juba seetõttu, et ta tajub seda mingil põhjusel „teaduslikuna” ning järelikult saab ta eeldada ka selle vältimatut õigsust ja kasulikkust. Selline tõlgendamistendents meenutab suuresti mütoloogilise mõtlemise struktuurset maksimalismi, mis jagab maailma vastavalt „heaks” ja „halvaks”, „õigeks”

ja „valeks”, „korraks” ja „kaoseks”. *Kahe-jalaga-maa-peal*-seisjad tajuvad teaduslikke seletusi „heade”, „süsteemsete” ja „õigetena” juba seetõttu, et nad tunnevad mingil tasandil ära teaduslikkuse kui aksioloogilise parameetri.

Lõpetuseks

Mütoloogilise mõtlemise üldisteks parameetriteks on objektide kuulumine samasse järku ning liigendamatus ühishulkadeks ja tunnusteks. Mittemütoloogiline mõtlemine rajaneb seevastu abstraktsioonide loomisel ning objektide korrastamisel loogika printsiipide järgi. Mütoloogilise mõtlemise peamine struktuuriline operatsioon on homomorfistlik sarnastamine, deskriptiivne mõtlemine aga keskendub üksiku–üldise, kronoloogia ja kausaalsussuhete väljaselgitamisele.

Kahe-jalaga-maa-peal-maailmakirjeldused seovad reaalteaduslikud mõisted ja skeemid metafüüsilise dimensiooniga. Toetudes täppisteadusliku (= induktivistlik-empiristliku) diskursuse retoorikale, luuakse holistlik käsitlus, mis pakub lahendust väga erinevatele küsimustele. Mõni äärmuslik *kahe-jalaga-maa-peal*-tõlgendus võib, kasutades teadusliku diskursuse aparatuuri, ära seletada näiteks elu eesmärgipärasuse või siis viisi, kuidas jumal müstilistes kogemustes inimestega kommunikeerub. Kindlasti ei taha ma teha moraliseerivat järeldust, et mütoloogilise mõtlemise kohalolu *kahe-jalaga-maa-peal*-maailmakirjeldustes on ohtlik või halb. Pigem nõustun Juri Lotmani seisukohaga, et homogeense mõtlemistüübiga kultuur ei saaks tänapäeva oludes põhimõtteliselt eksisteerida, seega on mütoloogilise teadvuse olemasolu ka kõnekäändu „kahe jalaga maa peal” kasutatavates seletustes vältimatu. Mütoloogilise mõtlemise suur osakaal end „teaduslikuna” esitavates seletustes võib mõnevõrra ohtlik olla juhul, kui selle võimalikkust endale ei teadvustata. Inimesed, kes on harjunud raudkindla *kahe-jalaga-maa-peal*-positsiooniga, võivad eneselegi ootamatult osutada teaduslikkuse egiidi all tegutsejate manipulatsiooni ohvriteks.

Kirjandus

Chalmers, Alan Francis 1998. Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks? Arutlus teaduse olemusest ja seisundist ning teaduslikest meetoditest. Tartu: Ilmamaa.

Donskis, Leonidas 2002. Vandenõuteooria kui „teise” demoniseerimine. Karl Popperi vandenõuteooria kontseptsioon. – Vikerkaar, nr 8–9, lk 103–16.

Eco, Umberto 2011. Filosoofia, mitte „Star Trek”. Kes kannab vastutust? – <http://www.postimees.ee/?id=449042> (01.06.2011).

Eliade, Mircea 1994. Okultne ja nüüdismaailm. – Vikerkaar, nr 2, lk 48–59.

Foucault, Michel 2005. Diskursuse kord. Collège de France'i inauguratsiooniloeng 2. detsembril 1970. Tallinn: Varrak.

Foucault, Michel 2011. Tõde ja võim. – Michel Foucault, Teadmine, võim, subjekt: valik räägitust ja kirjutatust. Koost M. Tamm. Tallinn: Varrak, lk 228–262.

Karo, Roland 2004. Kvantmüstika – kas religioosne lehmakauplemine? – http://www.kirikiri.ee/article.php3?id_article=89 (15.12.2011).

Karo, Roland 2005. Religioosse kogemuse neurobioloogia ja neuroteoloogia. – http://www.kirikiri.ee/article.php3?id_article=205 (15.12.2011).

Lotman, Juri 1999a. Tehnikaprogress kui kulturooloogiline probleem. – Semiosfäärist. Koost K. Pruul. Tallinn: Vagabund, lk 91–121.

Lotman, Juri 1999b. Kleio teelahkmel. – Semiosfäärist. Koost K. Pruul. Tallinn: Vagabund, lk 367–385.

Lotman, Juri, Boriss Uspenski 1999. Müüt-nimi-kultuur. – Semiosfäärist. Koost K. Pruul. Tallinn: Vagabund, lk 187–218.

Lotman, Juri 2002. Kultuuri fenomen. – Akadeemia, nr 12, lk 2644–2662.

Lotman, Juri 2006. Kirjandus ja mütoloogia. – Kultuurisemiootika. Tallinn: Olion, lk 273–298.

Lotman, Juri 2007. Segadusteaja mehhanism (Vene kultuuriajaloo tüpoloogias). – Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast. Koost M. Lotman. Tallinn: Varrak, lk 23–42.

Lotman, Juri 2010. Arvu semantika ja kultuuritüüp. – Kultuuritüpoloogias. Toim S. Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 81–85.

Lotman, Mihhail 2001. Paradoksaalne semiosfäär. – Kultuur ja plahvatus. Toim K. Pruul. Tallinn: Varrak, lk 215–226.

Midgley, Mary 2004. Science as salvation: a modern myth and its meaning. London, New York: Routledge.

Monticelli, Daniele 2008. Noor-Eesti projektist tänapäeva Eesti kultuurilis-poliitilise diskursuse taustal. Kriitilised ülestähendused. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 1, lk 276–287.

Russell, Bertrand 1995. Objektkeel. – Uurimus tähendusest ja tõest. Tallinn: Hortus Litterarum, lk 77–100.

Selg, Peeter, Andreas Ventsel 2010. An outline for a semiotic theory of hegemony. – *Semiotica*, No. 182, lk 443–474.

Vihalemm, Rein 1998. Kui räägitakse teadusest, millest siis räägitakse? – Alan Francis Chalmers, Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks? Arutlus teaduse olemusest ja seisundist ning teaduslikest meetoditest. Tartu: Ilmamaa, lk 267–283.

Veebiallikad (kahe-jalaga-maa-peal kasutuse kohta)

Kahe jalaga maa peal 2007. – <http://www.sakala.ajaleht.ee/140607/esileht/arvamus/5027101.php?&Y=2007&M=7> (15.12.2011).

Kald, Indrek 2005. Enn Parel: realist kahel toolil. – http://www.ap3.ee/?PublicationId=31503ED6-39D4-4163-9D98-74AA1E3959CE&code=3049/rubr_artiklid_304901 (15.12.2011).

Kõrgesaar, Grete 2010. Vabatahtlike lood. Tunnustatud vabatahtlik Kärt Hüdsi: vabatahtlik tegevus lähendab organisatsioone ja inimesi. – <http://www.vabatahtlikud.ee/et/Lood/1322/tunnustatud-vabatahtlik-kart-hudsi-vabatahtlik-tegevus-lahendab-organisatsioone-ja-inimesi/> (15.12.2011).

Margot Sildam, pearaamatupidaja 2010. – <http://www.opera.ee/24823> (15.12.2011).

Rasestumist soodustavad faktorid – jagage nippe! 2010. – <http://www.perekool.ee/index.php?id=55690&class=forum&action=post&post=5059244> (15.12.2011).

Talunik nägi taevas tundmatut lendavat objekti 2009. – <http://www.lounaleht.ee/index.php?page=1&id=2983> (15.12.2011).

Vaus-Tamm, Heili 2008. Saksa surmailaluse poeesia – keeldumine elu peenrahast. – <http://www.erso.ee/artikkel253/> (15.12.2011).

Mari-Liis Madisson – Tartu Ülikooli semiootika ja kultuuriteooria magistrant. Tema peamiseks uurimisaladeks on vandenõuteooriate semiootiline tähistamisloogika ning internetinarratiivide spetsiifika. Alates 2011. aastast osaleb ta ETF-i projektis „Võimusahete ja poliitilise kommunikatsiooni analüüsi perspektiivid” (nr 8804).

E-post: ml.madisson@gmail.com

**On mythological thinking in the representation of the concept
*two-feet-on-the-ground***

S u m m a r y

This article focuses on the simultaneous co-existence of mythological and descriptive thinking in common sense discourse. Specifically, it concentrates on the synthesis of types of thought in those understandings that are characterized by the well-known expression *having (one's) two-feet-on-the-ground*. In order to provide concreteness for the meaning of the expression, I investigated Estonian cyberspace as one of the most prevalent arenas of common sense discourse, and it appeared that *two-feet-on-the-ground* is used to refer to *rationality, sanity and practicality* as opposed to, for example, *dreamers, bohemians and people who talk about karma or believe in UFOs*. People who use *having (one's) two-feet-on-the-ground* as a key element in their self-description assume that the way they understand the world is more rational and closer to reality than that of bohemians and spiritualists. Behind the above-mentioned two notions, which in themselves are not easy to define, there is a gleam of a more general tendency of Western thought. This is the conclusion reached by Rein Vihalemm, who has argued that what is accepted as truthful knowledge on the level of common sense is usually understood as being synonymous with scientific knowledge; in turn, the notion of the scientific is usually connected with inductive-empirical science.

This article argues that the understandings that are posited as *having two-feet-on-the-ground* are mixed with categories that cannot be considered as belonging to inductive-empirical logic. The question of values, metaphysics and teleology is always (at least implicitly) present in those representations. That idea seems to be natural in academic discourse but is not as self-evident on the common-sense level. Those who describe themselves as standing with their *two-feet-on-the-ground* usually think of metaphysics and teleology as being subjective, useless and distant.

In describing the specificity of the logic of *two-feet-on-the-ground* representations, it is fruitful to use the meta-language of cultural semiotics. This allows for the explication of two fundamental and fundamentally different ways of constructing knowledge: mythological and descriptive logics of signification. The general parameters of mythological thinking are that objects belong in the same class and they cannot be organized in intersections or categories. The other aspect that is characteristic of mythological thinking is that the world is structured according to a binary logic – it is divided into *Good and Evil, right and wrong, order and chaos*. Non-mythological thinking is based on creating abstractions and organizing objects according to the principles of logic. The main structural operation of mythological thinking is the creation of analogies. Descriptive thinking focuses on the relations of chronology, particular-general and cause-effect.

Two-feet-on-the-ground understandings have a tendency to create a holistic approach that connects mythological and descriptive thinking. If a statement is recognized as *having (one's) two-feet-on-the-ground*, i.e. if it contains schemes, calculations, formulae or other items that indicate scientificity (=inductive-empirical) etc., then it is likely that at the common-sense level it is perceived as something *good=valuable=rational*. Some radical *two-feet-on-the-ground* representations can even use the apparatus

of scientific discourse to explain the purpose of life or the way God connects with his addressees during mystical experiences. I do not mean to imply that the presence of mythological thinking in those understandings is bad or dangerous. I agree with Lotman's idea that it is, instead, unavoidable because in contemporary culture pure forms of mythological or descriptive thinking do not exist: they are always entangled to some extent.

However, I do think that not acknowledging a high concentration of mythological thinking in understandings that posit themselves as *two-feet-on-the-ground* can be a bit tricky because resorting to a purely practical interpretation of the phrase (and the understanding) can result in its manipulative use by demagogues who act under the aegis of science.

Mari-Liis Madisson – MA student of semiotics and cultural theory at the University of Tartu. She is currently working on the semiotic logic of conspiracy theories and the specificity of internet narratives. She is taking part in ETF project *Semiotic perspectives on the analysis of power-relations and political communication* since 2011.

E-mail: ml.madisson@gmail.com